

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL TRANSILVĂNEAN DIN EPOCA LUMINILOR: ȘCOLILE DE LA BLAJ

TRADITION ET INNOVATION DANS L'ENSEIGNEMENT TRANSYLVAIN DURANT L'ÉPOQUE DES LUMIÈRES : LES ÉCOLES DE BLAJ

RÉSUMÉ

Après une rétrospective de l'enseignement roumain dans la Transylvanie des Lumières, effectuée à l'aide des réévaluations historiographiques, l'auteur de l'article recherche deux directions dans l'évolution de l'enseignement pour surprendre des éléments traditionnels et novateurs ayant à comme modèle le cas des écoles de Blaj : *création et étapes de la structure institutionnelle*, respectivement *contenu de l'enseignement*. Notre démarche se justifie par l'importance culturelle et politique des établissements de Blaj à l'époque visée: une partie des enseignants et élèves de Blaj, partie active jusqu'à la troisième décennie du XIXème siècle appartient à la galerie des créateurs de culture roumaine, selon l'avis de Lucian Blaga – l'échelon d'enseignants et élèves, enregistré après cette date, surtout à *Vormärz*, a préparé sous aspect idéologique et organisationnel la révolution de 1848-1849. En dernière analyse, il s'agit de deux grandes générations d'intellectuels: d'un côté, la *génération des Lumières*, éduquée dans l'esprit de la philosophie de Christian Wolff et de la pédagogie de Ignaz Felbiger et qui a donné l'élite de l'Ecole Transylvaine et du mouvement politico-national *Supplex Libellus Valachorum* (1791); de l'autre côté, la *génération libérale (romantique)* où il faut nommer Simion Bărnuțiu, Aron Pumnu, Ioan Rusu, Timotei Cipariu, apparue dans les écoles restructurées au moment où la philosophie de Kant – Krug a conféré un nouveau cours idéologique à la société roumaine en pleine transformation; c'est cette génération qui a préparé en accord avec l'esprit européen de l'époque, la révolution de 1848.

O retrospectiva asupra învățământului transilvănean din epoca Luminilor la revoluția din 1848, din perspectiva tradiției și inovației mărturisite de acest segment de civilizație umană, este de natură să puncteze mai multe aspecte majore: dezvoltarea și restructurarea învățământului în limba latină în majoritatea școlilor; prelungirea activității în învățământul teologic românesc tradițional cât și înființarea unor fundații ori burse pentru elevii care proveneau din familii de preoți greco-catolici (emulație spirituală întreținută de *Fundația Janyana* instituită de cardinalul Sigismund Kollonics; studiile efectuate de bursieri ai Blajului la Roma, în cadrul colegiului *De Propaganda Fide*, fără să omitem prezența tinerilor români la *Pazmaneum* și *Barbareum* din Viena); întemeierea școlilor de la Blaj în toamna anului 1754, ca o izbândă a programului de luptă inițiat și condus de episcopul greco-catolic Inochentie Micu-Klein în vederea emancipării politice și naționale a românilor; organizarea și sistematizarea învățământului sătesc din Transilvania după mijlocul secolului al XVIII-lea (activitatea merituoasă a mai multor școli din Țara Făgărașului, Zona Sibiului, Câmpia Ardealului, regiunea grănicerească a Bistriței și Năsăudului, zona Oradiei, părțile în care erau incluse localitățile Orăștie, Târgu Mureș, Hunedoara, Alba Iulia, localități din Munții Apuseni etc.); direcțiile etatiste și politice primite de educație și instrucție, la nivel aulic și gubernial, după cum rezultă din legislația școlară a epocii, ilustrată de *Allgemeine Schulordnung* (1774), *Ratio educationis* (1777) și *Norma regia* (1781); evenimentul înregistrat de învățământul românesc după înfrângerea răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan (februarie 1785) ca urmare a libertății fiilor de iobagi de-a frecvența școlile și de a învăța meserii (Decretul de desființare a iobăgiei din 25 august 1785, cât și Ordinul Imperial 2076 din 1786 cu privire la școlile ortodoxe), ceea ce și explică activismul cultural-didactic al unor intelectuali ca Ioan Pioariu-Molnar, Gheorghe Șincai, Dimitrie Eustatievici, Radu Tempea, Petru Maior ș.a; marcanta dezvoltare a școlilor elementare și a gimnaziilor din regiunile miniere, consecință directă a unor obiective culturale și politice legate de Curtea de la Viena, respectiv prestația îndeplinită în Munții Apuseni de *Regium Gymnasium Zalathnense* (1790-1848), cu un rol inconfundabil în ridicarea intelectuală a unor pături sociale din zonă; diversificarea învățământului mediu din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea (1784, întemeierea institutului militar de la Năsăud; 1792, fundarea seminarului din Oradea de către episcopul greco-catolic Ignatie Darabant); evoluția nuanțată a învățământului din Transilvania în primele decenii ale secolului al XIX-lea, după promulgarea celei de-a doua *Ratio educationis* (1806) și continuarea învățământului românesc teologic tradițional;

schimbarea balanței culturale sub raportul instrucției deținute la Blaj, în favoarea Aradului, ca urmare și a teologismului excesiv promovat de episcopul Ioan Bob; rolul îndeplinit în Câmpia de Vest de *Schola preparanda* (1812), grație activității câtorva dascăli patrioți și prin apariția unor generații noi de învățători și de tineri instruiți (în direcția nevoilor practice ale păturilor burgheze românești); structuri organizatorice moderne în învățământul transilvănean, specifice deceniilor din *Vormärz*, mărturisite de deschiderea în 1828 a liceului din Beiuș de către episcopul Samuil Vulcan (cu un rol remarcabil în părțile Bihorului, Banatului și Maramureșului), respectiv de înființarea liceului episcopal din Blaj în 1831, în epoca lui Ioan Lemeni – prima instituție românească de învățământ superior din Transilvania ale cărei diplome erau recunoscute de autoritățile guberniale; susținuta activitate culturală și politică a unei noi generații de profesori care au început să predea la Blaj cursurile în limba română (Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Ioan Rusu ș.a.) cât și propunerile de reformare ale învățământului; orientări culturale românești, interconfesionale moderne (raporturile Blajului cu Brașovul ori cu localități din Banat) ori schimbul cărturăresc interomânesc din *Vormärz*, care a inclus și contribuția învățământului transilvănean, prin activitatea mai multor dascăli blăjeni în Moldova sau în Muntenia¹ etc.

Tentativa de-a cerceta aspecte tradiționale și novatoare ale învățământului din Transilvania epocii Luminilor (a cărui evoluție am punctat-o mai sus), având la îndemână exemplul oferit de școlile din Blaj, este justificată de importanța culturală și politică îndeplinită de aceste instituții educaționale: o parte din profesorii și elevii de la Blaj activi până în deceniul 4 al secolului al XIX-lea face parte integrantă din *galeria creatorilor de cultură românească*; eșalonul de profesori și elevi remarcat după această dată, mai ales în *Vormärz*, a pregătit sub aspect ideologic și organizatoric revoluția de la 1848-1849. La urma urmei, rosturile culturale și politice practice ale școlilor trebuie disociate în raport direct cu cele două mari generații de intelectuali formate sub cupola lor: *generația iluministă*, educată în spiritul filosofiei wolfiene și a pedagogiei felbigeriene din care s-a recrutat elita mișcării politico-naționale *Supplex Libberus Valachorum* (1791) și a *Școlii ardelene* și *generația liberală (romantică)* (Simion Bărnuțiu, Aron Pumnul, Ioan Rusu, Timotei Cipariu, ș.a.) apărută în școlile restructurate, când filosofia lui Kant-Krug a imprimat noul curs ideologic al societății românești, care în consens cu spiritul european al epocii a pregătit revoluția de la 1848².

Vastitatea și diversitatea problematicii ridicate de școlile din Blaj până la 1848, chiar din perspectiva tradiției și inovației în epoca Luminilor, ne obligă să restrângem investigația doar la două direcții: *întemeierea și etape în structura instituțiilor și conținutul învățământului*. Le considerăm definitorii și specifice nu numai pentru profilul cultural și politic al școlilor de aici, ci și pentru căutările și realizările în materie de învățământ transilvănean, detectabile pe tot parcursul secolului al XVIII-lea.

Din perspectiva tradiției și inovației spirituale, adevărata semnificație a deschiderii școlilor de la Blaj în toamna anului 1754, moment particular prin consecințele imediate și îndepărtate în istoria culturii românești din Transilvania Luminilor, se conturează chiar și dintr-o prezentare sumară a celor trei acte fundamentale. *Publicarea școalelor ce s-au dat în Blaj la a [nul] 1754 octomvrie 11 zile*³, în fond primul act, demonstrează o strategie politică și culturală aparte, dacă ne gândim la contextul în care fondatorul școlilor, episcopul Petru Pavel Aron fixează momentul întemeierii instituțiilor de educație națională. Căci școlile răspundeau nu doar unui mai vechi și îndreptățit deziderat al românilor din Transilvania trasat, de fapt, de Inochentie Micu Klein, dar se și încadrau, grație formulei

¹ Concluzii expuse la *Al VIII-lea Congres Internațional al Luminilor* (Bristol, iulie 1991). Cf. Iacob Mărza, *Coordonnés de l'enseignement roumain de Transylvanie à l'époque des Lumières*, în *Transylvanian Review*, I, 1, 1992, p. 127-135; idem, *Școala și națiune (Școlile de la Blaj în epoca Renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987, p. 34-46; idem, *Das rumänische Schulwesen im Zeitalter der Aufklärung auf Komitatsboden und auf Königsboden*, în *Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte*. Herausgegeben von Walter König, Köln, Weimer, Wien, Böhlau, 1996, p. 205-215.

Rămân utile, și acum, constatările lui Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Lumina, 1994, p. 113-334; idem, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1974, p. 20-94; Ileana Bozac, Pompiliu Teodor, *Învățământul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în *Din istoria pedagogiei românești*, II, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1966, p. 142-170.

² Cf. Iacob Mărza, *Școala și națiune*, p. 7-8, 194-195.

³ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, *Protocolul Episcopiei Blajului, 1754-1757, ms. Lat. 278, f. 31r – 33 r*. Mai departe, prescurtat: *ms. lat. 278*. Timotei Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 217-224. Cf. și Iacob Mărza, *Școală și națiune*, p. 48-49.

organizatorice și conținutului învățământului, în ampla politică școlară habsburgică inițiată și promovată de împăratul Carol al VI-lea și continuată de Maria Tereza. Căci motive politice și culturale aulice, întemeiate și de profunzime, au determinat înființarea și sprijinirea instituțiilor de educație a tineretului român unit la Blaj, care trebuiau să contribuie și la întărirea și răspândirea unirii religioase în această parte a Principatului. Al doilea act funcțional, *Rânduiala cinstiților ieromonași și a școalelor ce s-au rânduit să fie în mănăstirea Sfintei Troițe în Blaj*⁴ redactat la 18 octombrie 1754 are valoarea unei „programe analitice”. De aici rezultă obiectele de învățământ stabilite, în care au prevalat materii de profil teologic și umanistic, în raport direct cu țelul urmărit de episcopia Blajului, instituție fondatoare, dar și pe firul continuării unor experiențe din învățământul românesc teologic. Nu sunt omise precizarea momentelor zilei, în care se desfășurau lecțiile, nivelul lor științific și, în fine, metoda folosită de profesori, în raport direct cu nivelul de pregătire al elevilor înscriși la cursuri. *Rânduiala învățătorilor și a traptazitelor până la altă rânduială a noastră*⁵ este al treilea act fundațional și datează din 21 octombrie 1754. Mărturisește, alături de primele două acte, capacitatea organizatorică a lui Petru Pavel Aron, care a colaborat, în opera vastă și dificilă de instituire a școlilor din Blaj, cu o parte din elita intelectualității din Transilvania la mijlocul secolului al XVIII-lea: Silvestru Caliani, Atanasie Rednic, Leonte Mosconas, Gherontie Cotore și Constantin Dimitrievici.

Sub raport organizatoric, în spiritul unor tradiții ori inovații în materie de învățământ transilvănean, la Blaj au fost înființate în toamna anului 1754, patru instituții cu un profil diferențiat, așa cum reiese din cercetarea actelor fundaționale: 1) *școala de obște*; 2) *școala latină (gimnaziul)*; 3) *seminarul din mănăstirea Sf. Treime (crăiesc)*; 4) *seminarul Buna Vestire (diecezan)*⁶. Universul preocupărilor didactice din cadrul școlilor blăjene înființate, în directă concordanță cu cele trei acte fundamentale, se conturează și din problematica altor două documente. Este vorba de: *Inștrucție pentru examenul clericilor* (18 octombrie 1754)⁷ cu referire specială asupra procesului de învățământ de la cele două seminarii, axată pe șapte problematice încărcate de semnificații sociale, politice, religioase și culturale. Prin forma de redactare și, mai ales, prin conținut, actul depășește sfera de interese a istoriei învățământului în epoca Luminilor. Recomandarea pentru școlarizare; proveniența geografică și condiția socială a elevilor; starea civilă și conduita lor morală; raporturile cu comunitatea rurală și cu locuitorii ei; starea materială a bisericii de unde provenea studiosul; aspecte ridicate de viitoarea îndeletnicire; modalitatea obținerii certificatului de studii; relațiile studiosului cu comunitatea ori ținuta vestimentară etc. pledează pentru tradiție și inovație în materie de învățământ.

De o maximă importanță se dovedește a fi și documentul referitor la gimnaziu, care datează tot din 18 octombrie 1754 și este intitulat *Inștrucția pentru cuprinderea grămăticilor*⁸ („grămăticii” fiind elevi din clasele de *gramatică*, parte constitutivă a gimnaziului latin european). Conținutul celor zece puncte din document pledează pentru profilul unui regulament de ordine școlară interioară, cuprinzând nu numai indicații clare pentru profesori ori pentru prefectul gimnaziului cât și sfaturi pentru populația școlară din clasele de gramatică. Existența și utilizarea unui protocol, în care se completau datele despre elevi; împărțirea auditorilor pe clase („tabule”) și activitatea unui vătaf (care să supravegheze elevii în lipsa profesorului); desfășurarea firească a lecțiilor în încăperi separate pentru fiecare an; participarea și comportamentul elevilor în cadrul serviciului divin și, mai ales, îndeletnicirea lor de bază, adică însușirea cunoștințelor prevăzute în programa școlară; disciplina internă din cadrul școlilor etc. conturează un prețios univers didactic românesc.

La îndemâna problematicii schițate după mesajul celor cinci acte fundaționale, care vizează aspecte organizatorice și conținutul învățământului pentru prima etapă a școlilor de la Blaj, tradiția și inovația în materie de cultură didactică se degajă, dacă vom urmări evoluția structurilor școlilor până la 1848.

⁴ Ms. lat. 278, f. 33 v.

⁵ *Ibidem*, f. 34 r-v.

O prezentare și o interpretare mai recentă a documentelor la Iacob Mârza, *Școală și națiune*, p. 50-52. Vezi și idem, *Actele fundaționale ale școlilor de la Blaj. Oportunitatea unei reeditări*, în *Apulum*, XXV, 1997, p. 317-334; idem, *Actele fundaționale ale școlilor Blajului: sugestii pentru o cercetare semantică*, în *Tentația istoriei. În memoria Profesorului Pompiliu Teodor*. Volum coordonat de: Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 619-625.

⁶ Idem, *Școală și națiune*, p. 58-59.

⁷ Idem, în *Apulum*, XXXV, 1997, p. 324.

⁸ *Ibidem*, p. 324-326.

Prima dintre instituțiile educative din Blaj, *școala de obște* organiza cursuri care s-au predat exclusiv în limba română, axându-se pe citit, scris, cântări bisericești etc. Erau pregătiți, în fond, elevi pentru școală latinească (gimnaziu). Școlarizarea era gratuită, elevii beneficiind de scutiri de taxă (*didacrum*), care funcționa și în celelalte școli din Blaj. După ce apare *Norma regia*, 1781, școala de obște se modernizează, transformându-se în *schola normalis*. În anul 1782, Guberniul transilvănean aprobă și clasa a III-a, măbind la doi numărul învățătorilor (*ludimagistres*). Școala avea în frunte un director, care îndeplinea și funcția de catehet. Cursurile, organizate acum pentru viitorii dascăli de la școlile sătești (*scholae trivialis*), durau 3 ani consecutivi, în etape de 6, 4, și 2 luni. O etapă înfloritoare din existența instituției a fost înregistrată în vremea activității lui Gheorghe Șincai (1782-1794). Iluministul român a îndeplinit nu numai funcția de dascăl și catehet ci și pe aceea de director al școlilor naționale din Marele Principat al Ardealului⁹. Școala normală va exista, în această formulă organizatorică, până în anul 1865, dată la care va fi restructurată.

Paralel cu școala de obște, a funcționat și *schola latina (gymnasium)*. Inițial, exista doar ciclul inferior: *principia (infima schola grammatices)* și *grammatica (media schola grammatices)*. Abia la 15 august 1757 se va deschide a treia clasă, *syntaxis (suprema schola grammatices)*, moment care coincide cu debutul activității profesorului Meletie Neagoe din Broșteni (Valea Secașului). Deceniul 8 al secolului al XVIII-lea înregistrează o nouă etapă în evoluția gimnaziului (ale cărui cursuri se predau în limba latină, la fel ca și în celelalte gimnazii din Imperiul habsburgic și din vestul Europei). În 1772, după întoarcerea de la Viena, unde au absolvit cursurile de la *Pazmaneum*, Samuil Micu va preda *mathesis et ethica* iar Ștefan Pop *logica et methaphysica* la două clase nou înființate: *rhetorica (inferior schola humanitatis)* și *poesis (superior schola humanitatis)*. Era o dovadă concretă a receptivității conducerii școlii față de inovațiile europene, în materie de educație. Abia acum structura organizatorică a gimnaziului era completă¹⁰. După cum reiese din actele fundamentale, aici s-a predat nu numai latinește, ci și în limbile germană și maghiară. Într-o astfel de formulă, cu un complex program de învățământ în concordanță cu legislația aulică și gubernială (asemănător cu al multor gimnazii din Transilvania și din unele provincii habsburgice), gimnaziul va funcționa până la 1848.

Din deceniul 4 al secolului al XIX-lea a existat la Blaj și un *lyceum episcopale*, într-un complex educațional care cuprinde *caesarea regia normale schola, regium gymnasium* și, desigur, *seminarium*. Justificarea politică și culturală a noii școli rezida din faptul că Guberniul transilvănean priva de drepturi civile și publice pe absolvenții gimnaziului, motivându-se numărul mai mic de profesori din Blaj și paleta restrânsă a obiectelor de studiu la gimnaziu, în comparație cu liceul academic de la Cluj. După repetate demersuri la Guberniul transilvănean și la Cancelaria aulică din Viena, directorul școlilor blăjene, episcopul Ioan Lemeni primește, în baza Decretului Imperial Numărul 3378 din 11 septembrie 1831, acceptul Guberniului pentru înființarea liceului. Avea putere didactică de rang academic, întocmai ca instituția clujeana. Liceul era format din două facultăți: *facultas theologica et facultas philosophica*. Ultima facultate avea două secții: *philosophia* și *physica* (de unde și denumirea auditorilor: *philosophi et physici*)¹¹. Evident, liceul episcopal nu poate fi confundat cu gimnaziul; erau două instituții de sine stătătoare. În schimb, seminarul, care a existat și înainte de 1831, se va transforma în *facultate teologică*, având durata de patru ani.

În toamna anului 1754 au funcționat la Blaj două seminarii: *seminarul din Mănăstirea Sfântei Treimi (crăiesc)* și *seminarul Bunei Vestiri (diecezan)*. Acordul călugărilor iezuiți din Cluj există doar pentru seminarul crăiesc, ei plănuiind să folosească aici profesori ai ordinului. Planul a stârnit, după cum era de așteptat, opoziția episcopului Inochentie Micu-Klein și, apoi, a cercului erudit din Blaj în frunte cu Petru Pavel Aron. La început, școala era divizată în două clase, absolvenții ei devenind preoți; însă puteau opta și pentru cariere laice. În schimb, seminarul diecezan a fost opera episcopului fondator al școlilor, Petru Pavel Aron. L-a susținut materialmente și ca urmare a obligațiilor morale ale călugărilor, care decurgeau din prevederile Conciliului de la Trident. Precaritatea unor cercuri intelectuale, mai ales preoți și profesori, manifestată înainte de deceniul 6 al secolului al XVIII-lea, explică apariția instituției. Edificiul seminarului a fost terminat abia la șase ani după deschiderea școlilor, prin contribuția materială a lui Petru Pavel Aron și cu aportul clerului unit, fiecare preot

⁹ Idem, *Școală și națiune*, p. 58. Vezi, mai nou, idem, *Grija lui Gheorghe Șincai pentru școlile românești din Transilvania – Mărturie documentare din 1784-1790*, în *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: Istorie și spiritualitate. 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică la Blaj*, Blaj, Buna Vestire, 2003, p. 295-306.

¹⁰ Idem, *Școală și națiune*, p. 58-59.

¹¹ *Ibidem*, p. 59-60.

donând un galben. În urma măsurilor raționaliste în domeniul școlii ale împăratului Iosif al II-lea, care s-au aplicat și în Transilvania și din cauza unor situații locale ivite în lumea călugărilor din cele două seminarii, s-a dispus restructurarea celor patru instituții: călugării din mănăstirea Buna Vestire au fost mutați, în anul 1777, în mănăstirea Sfântei Treimi, seminarul diecezan unindu-se în 1781 cu cel crăiesc. Astfel reasezată, instituția s-a numit *seminarium diecesanum*. Organizate după modelul vienez de la *Sancta Barbara* (cu un rector, vicerector, prefect de studii și ductori), cursurile seminarului se întindeau pe durata a doi ani (până la 1792), a trei și, ulterior, patru ani (din 1832-1833). Va primi denumirea de Facultatea teologică¹².

Aspecte tradiționale și novatoare ale învățământului românesc în epoca Luminilor pot fi surprinse, în cazul acelorași instituții educaționale, dacă am încerca o retrospectivă asupra conținutului prelegerilor de la gimnaziu, liceu și seminar, fără să ometem situația de la școala de obște (normală). Vasta și complexa problematică, pe care o ridică tradiția și inovația asupra conținutului învățământului, ne obligă să cercetăm doar câteva aspecte esențiale și specifice pentru profilul școlilor blăjene. Dacă elemente tradiționale ale învățământului se mențin în cadrul lecțiilor de la Blaj prin insistențele organizatorilor asupra „dumnezeieștilor zece porunci” și „cele șapte dumnezeiești taine și bisericăștile porunci” ori pentru „dovedirea din sfintele cărți adevărului sfintei uniri”, așa după cum rezultă din actul fundațional *Publicarea școalelor* (11 octombrie 1754), putem considera o inovație, încă pentru epoca de început a școlilor, așa după cum aflăm din același document, așa zisa „[...] luare de seamă și îndreptare la cetirea, procetirea, scrierea și tâlcuirea limbilor și ceva cunoștință a științelor (...)”¹³.

Nu insistăm, acum și aici, asupra conținutului învățământului de la gimnaziul din Blaj, în strădania de-a identifica elemente tradiționale și novatorii, pornind de la *materia tentaminis publici*, prețioase izvoare documentare pentru cunoașterea fenomenului cu direcță privire la clasele de gramatică și umanități. Am efectuat o astfel de cercetare cu alt prilej¹⁴. Indicații despre *Religionis institutio* sau *Catechismus*, *Questiones ex Doctrina Christianae*, *Explicata est tota rhetorica*, *Ex antiquitatis romanis*, *Ex mythologia*, *Ex historia caesarum*, *Ex historia ecclesiae et hungaricae et tran[sylva]nicae* ș.a pledează, și în cazul școlilor de la Blaj, pentru un învățământ orientat spre o cultură tradițională de orientare umanistică. De fapt, suntem în fața unor particularități culturale transilvănene în secolul Luminilor, când mănăstirea Blajului și călugării ei își continuau activitatea în spiritul unor experiențe tradiționale.

Orientări novatoare, în direcția cunoașterii aceluiasi fenomen pot fi surprinse, dacă abordăm tot *materia tentaminis publici*, în efortul de a surprinde obiecte de studiu din gimnaziu, care indicau aplicativitate în practică. Ne gândim, cu precădere, la problematica prelegerilor de aritmetică și geografie (ultima se preda în mixaj cu istoria). Indicații de genul *Ex arithmetica*, *Ex institutionibus arithmeticae* și *Ex elementis matheseos* ori conținutul cursului profesorului Partenie Iacob, *Elementa arithmeticae numericae*, fără să ometem *Ex geographia mathematica*, *Ex geometria practica*, *Regula aurea et societatis novem item species fractionum* etc. pledează pentru orientări novatoare în conținutul prelegerilor la gimnaziul din Blaj¹⁵. În același climat științific ar trebui incluse și indicațiile cu privire la predarea geografiei la gimnaziul latin din Blaj, când s-au predat lecții despre Imperiul german ori despre țările Europei care nu făceau parte din Imperiul habsburgic (Moscova, Polonia, Turcia europeană, Italia, Franța, Spania). Interes științific ridicat dovedesc și lecțiile *Ex geographia de Asia* ori *De Africa et De America*¹⁶.

Într-un context educațional transilvănean și european în care limba latină îndeplinea rol cultural major, predarea unor lecții de limba germana la gimnaziul din Blaj pledează pentru o orientare didactică novatoare din partea corpului profesoral de aici, fără să lipsească intențiile politice, ale cercurilor antice vieneze și guberniale transilvănene. Nivelul relativ ridicat al predării limbii germane

¹² *Ibidem*, p. 130-131.

¹³ *Ibidem*, p. 131. Cf. și idem, în *Apulum*, XXXV, 1997, p. 321. Vezi, mai nou, Andreea Mârza, *Limba de predare în școlile de la Blaj (1754-1806)*, în *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: Istorie și actualitate*, p. 335-346.

¹⁴ Idem, *Școală și națiune*, p. 131-140.

¹⁵ *Ibidem*, p. 138-139. Cf. și idem, în *Proceeding of the 16th International Congress of the History of Science. A. Scientific Sections*, Bucharest, 1981, p. 100; idem, *Der Unterricht der Mathematik und der Physik in den Schulen aus Blaj am Ende des XIX-ten Jahrhunderts*, în *Apulum*, XX, 1982, p. 241-256.

¹⁶ Idem, *Școală și națiune*, p. 135-136; idem, *L'enseignement de la géographie dans le gymnase de Blaj à la fin du XVIIIe siècle*, în *Revue roumaine de géologie, géophysique et géographie. Géographie*, 31, 1987, p. 89-94.

poate fi detectat chiar și din consultarea așa-ziselor *Complexus materiae*, cu indicații precise despre problematica lecțiilor (de la citire și caligrafie până la noțiuni de morfologie și sintaxă)¹⁷.

Unitatea culturală, mărturisită de structura organizatorică a complexului școlar din Blaj și de conținutul prelegerilor susținute aici până la revoluția de la 1848, probează în cazul liceului episcopal suficiente elemente novatoare, tipice pentru învățământul românesc din Transilvania secolului Luminilor. Orientări noi în sfera învățământului demonstrează, de pildă, prelegerile din *philosophia teoretica et practica* ale profesorului Simion Bărnuțiu, viitorul ideolog al revoluției de la 1848 din Transilvania, în deceniile 4-5 ale secolului al XIX-lea. Simion Bărnuțiu și-a organizat cursurile după compendiul lui W. T. Krug, *Handbuch des Philosophie und der philosophischen Literatur*, în versiunea oferită de Stephanus Marton, profesor la colegiul reformat din Papa, *Systema philosophiae criticae in compedium redigit*, Viennae, 1820. De altfel, același profesor român va traduce integral, din necesități culturale stringente și pentru folosul liceului, *Handbuch der Philosophie* a lui W. T. Krug (logica, metafizica, estetica, dreptul, etica și religia). Traducerea românească, întrebuințată și ca manual, a circulat în mai multe copii manuscrise printre elevii de la Blaj, în *Vormärz*. Descoperiri relativ recente despre unele lecții bărnuțiene din 1843, *Propositiones e Methaphysica Applicata* mărturisesc nivelul înalt al prelegerilor profesorului Simion Bărnuțiu în acea perioadă¹⁸.

Nivelul predării matematicii și fizicii la liceul blăjean, dovedit de lecții de geometrie pură, algebră și trigonometrie ori de fizică atestă orientări novatoare în sfera învățământului. Cel care dorește să se convingă de aceasta n-are decât să consulte *Ordo materium ex mathesis* din 1843 ori *Propositiones ex algebra (1841/1842)* din perioada profesorului Basiliu L. Pop; *Propositiones e geometria pura (e trigonometria, e sectionibus conicis)*, 1842; *Materia examinis publicis e physica pro primo semestri anni 1839-40ⁱ*, ca să rămânem la câteva concludente exemple, fără să omitem manualele cărturarului slovac Adamus Tomtsanyi, *Institutiones physicae* (3 părți) și sătmăreanului Moses Kézy, *Elementa physicae*¹⁹, folosite de profesorii și elevii Blajului.

Problematica lecțiilor de istorie universală, așa cum apare din parcurgerea „metesurilor” cât și indicațiile legislației școlare în vigoare inclusiv despre folosirea manualului lui Martin Bolla, *Primae liniae historiae universalis*, Cluj, 1798-1799, indică indiscutabil un spirit novator în conținutul acestui obiect de studiu de la liceu, mai ales din partea profesorului Ioan Rusu, autorul celor trei volume din *Icoana pământului sau Carte de geografie*, Blaj, 1842-1843. Revelator este, sub aspect documentar, vis-à-vis de cunoștințele lui Ioan Rusu și pentru orizontul cultural al „filosofilor” de la liceu, documentul *Positiones ex Auxiliaribus Scientis ex Historia Universali ad An[um] Ch[ristum] 800*. Cele unsprezece mari teme din cronologie, de fapt embrionul prelegerilor profesorului, problematica celor douăsprezece subiecte *Ex Geographia* ori tematica prelegerilor la istoria universală (cu informații și despre istoria românilor) divizată în patru mari perioade (de la politeism și formele de guvernare ale popoarelor antice până la pătrunderea triburilor germanice în Imperiul de apus, respectiv așezarea hunilor în Câmpia Panoniei și organizarea lor sub regele Atila)²⁰ dovedesc o părere modernă asupra istoriei, comparativ cu problematica prelegerilor din același domeniu, propuse la gimnaziul din Blaj la sfârșitul secolului al XVIII-lea, respectiv la începutul secolului al XIX-lea. Aceeași orientare culturală este vizibilă și din lecțiile de istorie universală ale profesorului Dimitrie Ladai.

Planul de studii de la *seminarium dioecesanum* conturează un program cotidian și semestrial extrem de interesant, marcat de o serie de tendințe novatoare în conținutul învățământului cu profil

¹⁷ Idem, *Școală și națiune*, p. 137-138; idem, în *Sargetia*, XV, 1981, p. 369-380; idem, *Der Deutschunterricht am rumänischen Gymnasium von Blasendorf in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 14 (85), 1, 1991, p. 17-22.

¹⁸ Iacob Mărza, *Școală și națiune*, p. 140-142; Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Contribuții la cunoașterea activității filosofice a lui Simion Bărnuțiu*, în *Revista de filozofie*, XI, 3, 1964, p. 359-369; Avram Andea, *Beiträge zum pädagogischen Denken Simion Bărnuțius in der Zeit seiner Blajer Tätigkeit*, în *Noesis*, III, 1975, p. 187-198; Iacob Mărza, *Simion Bărnuțiu, profesor de filozofie la liceul din Blaj (Trei documente inedite)*, *Acta Musei Porolissensis*, V, 1981, p. 693-706.

¹⁹ Iacob Mărza, *Școală și națiune*, p. 142-145.

²⁰ *Ibidem*, p. 145-149; idem, *Un plan tematic pentru examenul de istorie al profesorului Ioan Rusu (1842)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XXIII, 1980, p. 497-507; idem, *Lectori ai manualului de istorie al lui Martin Bolla: semnificații culturale și politice*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 373-389; idem, *Istorie la „Lyceum Episcopale Balasfalvense” în „Vormärz” (Două documente din 1843-1844)*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai” Theologia Graeco-Catholica Varadiensis*, XLV, 1, 2000, p. 201-212; idem, *Die Geschichtslehrbücher die in den Schulen aus Siebenbürgen im zweiten Teil des XVIII-ten Jahrhunderts verwandt worden sind*, în *Historia manet. Volum omagial Demény Lajos emlékkönyv*, București-Cluj, Kriterion, 2001, p. 495-512.

teologic. *Archaeologia biblica, theologia dogmatica, historia ecclesiastica, hermeneutica, exegesa Veteris Testamenti, theologia moralis, lingua graeca et hebraica, introductio in Novum Testamentum, studium biblicum, jus canonicum*²¹ ș.a. cuprind nenumărate indicii pentru o orientare modernă într-un domeniu al cunoașterii, marcat de nenumărate controverse. Mai mult decât convingătoare sunt, din acest unghi al cercetării, *Positiones ex theologia Pastoralis parte 3ta Doctrina Educationis*, 1845. Acestea sunt nu numai puncte de reper pentru o eventuală istorie a educației românești, ci și indicii pentru posibila activitate cultural-educativă, pe care o vor fi desfășurat preoții și dascălii, în calitate de intelectuali ai universului rural românesc în *Vormärz*. Căci despre ce altceva poate fi vorba în cazul unor prelegeri ca *Doctrina Educationis Formalis; De evolutione, et perfectione corporis; Cultura facultatum intellectus, Cultura facultatum appellandi, Doctrina Educationis Materialis* decât despre orientări moderne în sfera educației? Pe aceleași coordonate culturale și științifice trebuie așezată și programa școlară de la seminar, *Ethica Christiana Universalis*. Noțiunile predate studenților din ramura filosofiei, care abordează arta ca formă înaltă de creație și de receptare a frumosului, au fost concentrate în *Ethica Christianae applicatae seu communis Pars prima* pe mai multe probleme, dintre care ne-au atras atenția prin densitate spirituală: *Cognitio Dei-quaes est; Fides; Spes; Charitas; Laus Dei et gratiarum actio; Timor Dei, humilitas et obedientia*²².

Efortul de surprindere a tradiției și inovației în învățământul transilvănean românesc din epoca Luminilor, pornind de la *cazul școlilor din Blaj*, avându-se în vedere *întemeierea, etape în structura instituțiilor și conținutul învățământului*, impun câteva constatări finale. Întemeierea școlilor de la Blaj trebuie interpretată, pe de o parte, ca o consecință directă și nu prea îndepărtată a programului politic-național, inițiat și condus de episcopul Inochentie Micu-Klein. Evoluția, respectiv diferite etape din dezvoltarea lor instituțională trebuie raportate, pe de altă parte, nu numai la anumite direcții în politica autorităților aulice și guberniale în materie de educație, ci și la procesul, lent dar continuu, al dezvoltării culturale în epoca modernă, respectiv la cristalizarea intelectualității românești în acea perioadă²³.

Într-o epocă în care se înregistrează, în materie de școală, trecerea de la tradițional la modern, prin apariția unor noi structuri și datorită atenției acordată conținutului lecțiilor, și grație pasului uriaș, la scară continentală, de pătrundere pe verticală în societate, a instrucției prin învățământ²⁴, aspectele tradiționale și novatoare, surprinse în cazul școlilor Blajului în veacul Luminilor, pledează nu numai pentru un anumit particularism al învățământului de aici, dar și în direcția efortului de încadrare în formule culturale românești moderne²⁵, în pas cu spiritul vremii²⁶. De fapt, elementele tradiționale și moderne în învățământul românesc din Transilvania Luminilor, detectate în cadrul școlilor Blajului²⁷, trebuie apropiate în ultimă instanță de obiectivele fundamentale ale programului politico-național, formulat și susținut până la sacrificiu de episcopul Inochentie Micu-Klein: ridicarea politică a românilor, prin emanciparea lor socială, economică și culturală²⁸.

IACOB MÂRZA

²¹ Idem, *Școală și națiune*, p. 150-151.

²² *Ibidem*, p. 149-150; idem, *Ethics Teaching in the Schools of Blaj (the 5th decade of the 19th century)*, în *Transylvanian Review*, III, 2, 1994, p. 52-59.

²³ Vezi, de pildă, Remus Câmpeanu, *Intelectualitatea română în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999; idem, *Elite românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.

²⁴ Cf., de exemplu, Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I-II. Traducere și cuvânt înainte de Irina Mavrodin, București, Meridiane, 1986; Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*. În românește de Viorel Grecu, București, Univers, 1981.

²⁵ Iacob Mârza, *Seminarul diecezan din Blaj și școala de preoție de la Sibiu în epoca Renașterii naționale: structuri organizatorice și idealuri culturale*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXI 1992, p. 69-77.

²⁶ Aspecte sesizate, până la un anumit punct, și de francezul Augustin de Gérando. Vezi Iacob Mârza, *Identitate și alteritate la Blaj în „Vormärz”*: cazul școlilor, în *Identitate și alteritate 3-Studii de istorie politică și culturală-Omagiu Profesorului Liviu Maior*. Editori: Nicolae Bocșan, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 379-386.

²⁷ *Istoria învățământului din România. Vol.I (de la origini până la 1821)*, București, Edit. Didactică și Pedagogică, 1983, p. 235-243, 269-311.

²⁸ Vezi, mai pe larg, David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. Ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 151-198; Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, passim.